

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
GEVHER NESİBE TIP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
YAYIN NO : 6

EBÛ MANSUR SEMERKANDÎ

MÂTURÎDÎ

(862-944)

14 MART 1986 — KAYSERİ

Gevher Nesibe Sultan Anısına Düzenlenen
«Ebû Mansur Semerkandî - Mâturîdî Kongresi»
Tebliğleri

14 MART 1986
KAYSERİ

Y A Y I N L A Y A N
Prof. Dr. Ahmet Hulûsi KÖKER

(Tebliğlerin dil ve bilimsel sorumlulukları konuşmacılara aittir.)

Her hakkı saklıdır
ISBN. 6160 - 633

Dizgi - Baskı
Erciyes Üniversitesi Matbaası
K A Y S E R İ

MÂTURİDİ'NİN MÜTEŞÂBİH ÂYETLERE BAKIŞ AÇISI

Doç. Dr. M. Kemal ATİK*

Allah Teâlâ Kur'ân âyetlerini «muhkem» ve «müteşâbih» olmak üzere iki kısma ayırmış «mühkem» âyetlere «ümmü'l Kitâb», bunların dışında kalan bir kısım âyetlere de «müteşâbih» adını vermiştir.

«Sana kitabı indiren O'dur. O'nun bazı âyetleri muhkemdir ki, bunlar kitabın anasıdır. Diğer bir kısmı da müteşâbihlerdir. Kalblerinde eğrilik bulunanlar fitne çıkarmak ve te'vile yeltenmek için müteşâbih olanlara uyarlar. Halbuki onun te'vilini ancak Allah bilir. İlimde üstün pâyeye erenler: Biz ona inandık hepsi Rabbimizin katındadır derler. Ancak akıl sahipleri düşünebilirler.»

Görülüyorki bu âyette «muhkem», «müteşâbih»in karşıtıdır. Yine ilimde derinleşmiş olanlar, kalblerinde bâtıla meyl bulunanların kartıdır. İşte bu karşıt oluş, «muhkem» ile «müteşâbih»in mahiyeti ve şumûlü hakkında âlimleri çeşitli tarifler yapmaya sürüklemiş ve bu konuda pekçok görüşler ve bakış açıları ortaya çıkmıştır (1).

İslâm bilginleri «muhkem»i «manası apaçık olan, bu hususda gizliliği bulunmayan ve neshe de ihtimali olmayan» şeklinde tarif etmişlerdir. «müteşâbih»i ise «manasının ne olduğu konusunda tercih edilebilecek apaçık bir delil bulunmayan, kendi başına müstakil bir anlamı olmadığı gibi bir açıklamaya muhtaç olan ve çok te'vil şekillerine ihtimali olan lafız» olarak tanımlamışlardır (2). Muhkem âyetlerin delâlet ettiği manaların apaçık olması, onu inceleme konusu yapmamıza gerek bırakmamaktadır. Çünkü onu oku-

(*) Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

manamız, manasının ne olduğunu anlamamıza yeterlidir. Fakat, müteşâbih âyetlerin manalarının kapalı olması te'vile gidilmeden anlaşılamiyacağıının Allah tarafından bildirilmesi, İslâm bilgilerini üzerinde düşünmeye ve araştırma yapmaya sevketmiştir. Bu araştırma sonucunda, âlimleri iki gruba ayrılmış olarak görmekteyiz. Birinci gruba girenlere, ilk âlimler, ilk islam büyükleri anlamına gelen «Selefiye Ekolü» denmiştir. Bu ekolde olanlar müteşâbih âyetlerin manasını sadece Allah'ın bilebileceğini, O'nun dışındakilerin anlamayacağına, Müteşâbih âyetleri olduğu gibi kabul edip teşbih ve te'vile düşmemekle beraber, te'vile de gidilmesi gerektiğine inanırlar (3).

Bu ekolün şîarı akla görev vermemek ve müteşâbih âyetlerin yorumuna girmemektir. Bunlara göre, te'vilin peşine düşenler zemmedilmişlerdir. Hem de te'vil, zanna dayanarak verilen hükümdür. Bu yüzden, müteşâbih âyetler hakkında zanla hükmetmek onlara göre doğru değildir. Bu inancı benimseyen «selfiyye Ekolü» mensubları »müteşâbih âyetlerin zâhirine inanır, bâtını tasdik ederiz, iç yüzünün anlaşılmasını Allah'a havale ederiz. Zira biz onu bilmekle mükellef değiliz. Zaten bu husus imanın şartı ve hükümlerinden biri de değildir derler (4).

Selef akidesini benimsemiş âlimlerin çoğunu Sahâbe, Tâbiûn ve ehli sünnet âlimleri oluşturmuşlardır. Bunların başında Ubey b. Kâ'b, İbn mesûd, İbn Abbas ve imam Mâlik gelmektedir (5). Bunların delillerini ise şöyle özetleyebiliriz :

Hız. Âişe Rasûlullah'dan rivayet ettiği bir hadiste şöyle demiştir : «Rasûlullah âlü İmrân sûresinin «Allah o celâl sahibidir ki sana kitabı indirdi. O'nun âyetlerinden bir kısmı muhkem âyetleridir...» sözünden başlayarak «ve hakikaten hâlis zekâ sahiblerinden başkası onları hakıyla düşünüp anlayamaz» cümlesine kadar okudu. Bundan sonra Peygamber: yâ Âişe, Kur'an'ın yalnız müteşâbih âyetlerine uyan ve Allah'ın Kur'anda zikretmiş olduğu şu dalâlet sehâplerini gördüğünde onlardan sakınınız buyurdu.» (6) Taberânî'nin Mu'cemü'l-Kebir'inde Ebu Mâlik el-Eş'arî'nin rivayet ettiği hadisi şerifde Rasûlullah şöyle demiştir: Ümmetim için şu üç büyük hastalıktan korkarım.

1. Malları çoğalır da birbirlerini çekemezler ve vuruşurlar.
2. Kitab (Kur'an) onlara açılır da mü'min onu alır ve te'vil etmek ister. Halbuki onun gerçek yorumunu ancak Allah bilir. İlimde üstün pâyeye erenler: Biz ona inandık derler.

3. İlimleri çoğalır da sonra onu kaybederler ve ona aldırılmazlar (7) İbnu'l-Âs'ın Rasulullah'dan rivayet ettiği bir hadis de o şöyle buyurmuştur: «Kur'an'ın bir kısmı diğer bir bölümünü yalanlamak için indirilmemiştir. Ondan anladığımızla amel edin, müteşâbih olanlarına da iman edin.

Bu konuda Hz. Ömer'den nakledilen bir haber şöyledir: İbn Zübeyr adında biri Medineye gelir ve Kur'an'ın müteşâbih âyetleri hakkında çeşitli sorular sorarmış. Hz. Ömer bunu haber alınca, onu çağirtirmiş ve yaş hurma dallarıyla başını kanatıncaya kadar dövdürmüştür. Daha sonra bu adamı Medineden kendi memleketine göndermiş ve hiç kimsenin bu şahısla görüşmemesini emretmiştir (9).

Yukarıda zikrettiğimiz rivayetler, Selef akidesini benimseyen âlimlerin ortaya koydukları delillerden bazılarıdır. Onlara göre bu deliller, ilimde üstün pâyeye erenler de dahil hiç kimsenin müteşâbih âyetler üzerinde araştırma yapmasına müsade etmemektedir. Çünkü böyle bir araştırma fitne kapısının açılmasına neden olacaktır derler.

İkinci grub âlimlere gelince, bunlar, «Halef Ekolünü meydana getirmişlerdir. Bu ekole mensub âlimler diyorlar ki: «Biz sana Kur'anı indirdik ki insanlara ne indirilmiş olduğunu açıklayasın, ta ki düşünsünler» (10) âyeti, peygamberin görevinin Kur'an-ı açıklamak olduğunu söylüyor. Allah dinini tamamlamıştır. Eğer insanlara açıklanmamış bir şey kalsaydı din tamamlanmamış olur ve «Bugün sizin dininizi tamamladım» (11) meâlindeki âyete aykırı düşerdi. Kaldığı Allah'ın bildirdiği bir şeyi Peygamberin açıklamamış olması, onun tebliğ görevine de aykırı düşer. Sonra: «Düşünüp anlıyasınız diye biz Kur'an-ı Arapça indirdik» (12) âyeti de Kur'an-ı düşünüp anlamayı gerekli görüyor. Düşünmek manasını anlamak demektir. Binaenaleyh Allah Teâlâ'nın Kur'anı da manası anlaşılmayan bir şeyle hitapda bulunması uzak bir ihtimaldir (13) demişlerdir. Nitekim, İbn Ebû Necih'in Mücahidden onunda İbn Abbas'dan rivayetine göre o şöyle demiştir: «Ben, Müteşâbih âyetlerin te'vilini bilen ilimde derinleşmiş kimselerdenim» (14) Başka bir haberde ise Mücâhid'den rivâyetle İbn Ebû Necih şöyle diyor: «İlimde üstün pâyeye erenler, müteşâbih âyetlerin te'vilini bilirler, iman ettik derler (15). Muhammed İbn İshak, Muhammed İbn Ca'fer İbn Zübeyr'den naklen şöyle dedi: «İstenilen, arzu edilen te'vili ancak Allah ve ilimde de-

inleşmiş olanlar bilir. İlimde derinleşenler de ona inandık derler» (16) Bu ekolün mensublarının delillerinden biri de Rasulullahın Abdullah İbn Abbas için: «Allahım onu dinde bilgili et ve ona kitabın te'vilini öğret» (17) şeklinde duâ etmesidir. Eğer kitabın bütün esrarı herkese kapalı olsaydı, Abdullah için böyle duâ etmesi boş olurdu. Beyhakînin rivayetine göre Hz. Peygamber, İbn Abbas'ı «Abdullah İbn Abbas ne güzel Kur'an tercümanıdır» (18) diye övmüştür.

İbnu Ebi Hâtim, Dehhak yoluyla İbnu Abbas'tan şu sözü naklediyor «Kur'an çeşitli yolları, zâhirleri, batınları vardır. Acâibi tükenmez sonuna erilmez. Ona yavaş yavaş dalan kurtulur. Şiddetle ondan haber veren mahvolur. Onda, haberler meseller helâl, haram, nâsîh, mensuh bânîni te'vildir. Onu anlamak için bilginlerin yanına oturunuz. Cahilerden kaçınız.» (19).

Müteşâbih âyetlerin te'vil edilip edilemeyeceği konusunda İslam bilginleri arasında farklı anlamalara sebep olan âmil, daha önce meâlini zikrettiğimiz Alu İmran Sûresinin yedinci âyetidir. Selef ekolüne mensub âlimler, bu âyette zikredilen «Halbuki onun gerçek te'vilini ancak Allah bilir» lafzında vakfetmeyi uygun bulmuşlardır. Halef akîdesine mensub olan bilginler ise «ve'r-Rasihûne fi'l-ilmî» üzerinde durulması gerektiği görüşündedirler. Buna göre: İlimde derinleşmiş olanlar, müteşâbihin te'vilini bilmiş olur. Bu anlayışa göre ilimde derinleşmiş olanlar eşyanın künhüne vakıf olacak şekilde bir ilim ihate etseler bile kendilerine yöneltilen hitabı bilip anlayabilirler. Bu durumda: «yekûlûne âmennâ bihi...» kısmı «ilimde derinleşenlerden» hal olur. Ma'tufun aleyhden değil de sadece ma'tufdan hal olması dilde caizdir. Nitekim, Haşr sûresinin 8. ve 10. âyeti kerimelerinde buna benzer kaideleri görmek mümkündür (20).

Sahabeden İbn Abbasın bu âyeti: vema yalemü te'velehû illel-lâh ve yekulu'r-Rasihûne fi'l-ilmî âmenna bihî» şeklinde yani Halbuki onun gerçek tevilini ancak Allah bilir, ilimde derinleşmiş olanlar» ona iman ettik» derler» olarak okumuştur.

Abdullah b. Mes'ud ve Ubeyy b. Ka'b'ın mushaflarında ise bu âyet şöyle zikredilmektedir: -Ve in te'viluhû illa indallahî ve-r-Rasihûne fi'l-ilmî yekûlûne âmennâbihî - «yani : Onun te'vilini ancak Allah bilir, Allah katındadır. İlimde üstün pâyeye erenler, biz ona inandık derler.» (21).

Mâturîdî'nin Müteşâbih Âyetleri Anlayışı

İmam Mâturîdî'nin günümüze kadar gelen ve bir nüshası da ilimiz Râşid Efendi Kütüphanesinde bulunan «Te'vilâtü'l-Kur'an» adlı eseri, Mâturîdî'ye akâidinin kıymetli bir kaynağını teşkil eder. Tetkikinden de anlaşılacağı üzere bu kitap, «dirâyet» usûli ile yazılmış mufassal bir tefsirdir.

İşte bu tefsire baş vurarak İmam Mâturîdî'nin müteşâbih âyetler hakkındaki görüş ve yorumlarını öğrenmek istedik. Bu makalemizde onun bu konudaki görüşlerini açıklamaya çalışacağız.

Mâturîdî «müteşâbih»i : «Kendisinde başkasına benzerliği bulunan bir şey» olarak tarif etmiştir. O, bu tarifi doğruluğunu «Bakara Sûresi»nin 70. âyetini delil getirerek isbat eder. Bu âyete, İsrâil oğullarının Hz. Mûsa'ya : «Ey Mûsâ, Rabbine bizim adımıza dua et de boğazlıyacağımız hayvanın mahiyetini bize bildirsin, çünkü sığırlar bize birbirine benzemektedir» demişlerdi. Mâturîdî bu âyete dayanarak kendisinden başka olana benzeyen müteşâbih olur demektedir. Mâturîdî, birbirine benzerliği bulunan âyetleri anlamada istidlal yoluna gidilmesi taraftarıdır. Ona göre Kur'an-ı anlamak için Allah insana akıl vermiştir. Yüce Allah : «Eğer aklınızı kullanıyorsanız şüphesiz size âyetlerimizi açıkladık, bunu ancak akıl sahipleri düşünebilirler» diyerek Kur'an-ı anlamalarını emretmiştir, diyen (22) Mâturîdî, «bir şeyin iyi veya kötü olduğunu anlamak akılla mümkün olur, binâenaleyh, Kur'an-ı» anlamak için akla güvenmek gerekir» demiştir. (23).

Bilindiği üzere Mâturîdî, dinin kendisi ile bilinebileceği iki esas kabul etmiştir: Biri nakil diğeri akıldır. Böylece o, akli da dinin anlaşılmasına vesile kabul etmiştir. Hatta ona göre, nakil ile akıl arasında bir tenakuz, bir çatışma olmamalıdır. Şâyet var gibi görünüyorsa sahih nakil sarîh akıl karşısında te'vil edilmelidir (24).

Mâturîdî, «Kur'an'ın tümü açık ve seçik olarak nâzil olsaydı, herkes bunlara tâbi olur, aralarında da bir takım ihtilaflar çıkmazdı. Allah Teâlâ, kullarını anlamadıkları, hattâ kendilerine ıslah (uygun) olmayan şeylerle sorumlu tutmuştur. Bunun sebebi ise onları imtihan etmek ve denemektir» der. O, müteşâbih âyetler üzerinde araştırma yapanları ikiye ayırır: 1. Niyetleri kötü, gönülleri fitne ve fesat çıkarmak maksadıyla araştırma yapanlar.

Bunlar küfür içinde olanlardır. Bunlar, Kur'an-ı Kerim'de «Kalplerinde eğrilik bulunanlar fitne çıkarmak için müteşâbih alanlara uyarlar.», diye tarif edilen kimselerdir, 2. İyi niyetle, akla ve dinin esâsatına uygun olarak yapılan te'viller, Bunları hemen her mezhepte görmemiz mümkündür, diyen Mâturidî, Kur'anın bu gibi araştırmalara müsâade ettiğini ifade eder.

Mâturidî dinde ayrılığa düşürecek, müslümanların birlik ve beraberliğini bozacak, kendi mezheb ve görüşünü üstün tutacak şekilde bu âyetleri te'vil etmenin sakıncalı olacağını, bunun, bir işi içinden çıkılmaz hale getireceğini söyler (25).

Mâturidî'nin sisteminde aklın bilgi alanı sınırsız değildir. Allah onu, neleri kavrayabilecek şekilde yaratmışsa ve bu dünyada neleri kavrayabilmesi mümkünse, akıl ancak onları kavrayabilmektedir. Ayrıca, akıl sınırlı bir yaratıktır. O, sınırını aşamaz. Çünkü akıl, sonradan yaratılmıştır (hâdistir), herşeyi ve bilhassa bazı ilâhî hakikat ve hikmetleri kavrayamaz. (26) diyen Mâturidî, müteşâbih âyetlerin ihtivâ ettikleri manaların bütününi kulun bilmesi mümkün değildir, onlara nâzil oldukları şekilde inanmak, ve Hakka teslim olmaktır, der (27).

Bu görüşüyle Mâturidî, müteşâbih âyetler konusunda düşünmeme ve fikir yürütme gereğine inanmış Selef Ekolü ile birleşmiş gibi görünüyorsa da temelde aralarında büyük fark vardır. Mâturidî bu görüşe, Kur'an'ın anlaşılması, anlatılması ve savunulmasında aklın vazgeçilmez bir unsur olduğunu, müteşâbihât hakkınca biraz sonra da göreceğimiz üzere akıl ve nakil metodunu kullandıktan sonra varmaktadır.

Mâturidî'nin Bazı Müteşâbih Âyetleri Yorumu

Kur'an'da insanların manasını kavrayamayacakları müteşâbihle ilgili âyetlerin en önemlilerinden biri de Tâhâ Sûresi'nin 5. âyetidir. «Allah Arş üzerine karar kıldı» manasına gelen bu âyet üzerinde islam bilginleri çok sözler söylemişlerdir ki biz burada onları anlatacak değiliz. Anlatmak istediğimiz, Te'vilât'ta ve Kitâbü't-Tevhidde Mâturidî'nin bu konu ile ilgili görüşlerini zikretmektir.

Mâturidî, Allah'ın Arş üzerinde olduğunu ifade etmesinde üç mana olduğunu açıklamaktadır :

1. Arş öyle bir yerdir ki Allah Teâla zâtı ile orada bulunması demektir, bu ise mümkün değildir. Çünkü Allah Arş ile hudutlanıp

sınırlanmış olur ki bu da yaratmaktan âciz olduğunu gösterir. Çünkü Arş Allah'ın mâdûnudur. Eğer Allah Teâlânın zâtını, mekânlardan kendisini kuşatan bir mekânda vasfetmek caiz olsaydı, zamanlardan kendisini kuşatan bir zamanla vasfetmek de caiz olurdu ki bu durumda bizatihî kendisi sonlu olup, yaratmasında da kusurlu olurdu.

2. Allah Teâlâ'nın bütün mekânları da ihâte edecek şekilde Arş da bulunması Eğer Allah'ın Arş'ta olmasını bu manada kabul edecek olursak, o takdirde Allah'a mekân ittihâz edilmiş olur ki bu da Allah için mümtendir.

3. Allah Teâlâ, zamanlar da dahil olmak üzere bütün mekânları ihâta edecek şekilde Arş'da istiva etmiş olması :

Bu halin de Allah için câiz olmadığını Mâturîdî şöyle anlatır: «Allah Teâlâ bu tarz sıfatlardan münezzehtir. Yüksek bir yerde bulunmak ilahlığın bir sıfatı değildir. Şu bir hakîkattir ki, oturmak için veyahut durmak için yüksek olan bir yere çıkmakta ne bir şeref ve yücelik anlamı ne de azamet ve büyüklük sıfatı ile vasfolmak vardır. Bu tıpkı binanın terasına ya da dağın tepesine çıkan kimsenin, bulunduğu yerdeki yüksekliği ve istilasını anında kendisinden aşağıda bulunan kimseye nisbetle bir yüceliğe layık olmadığı gerçeği gibidir.» Mâturîdî'ye göre burada zikredilmek istenen «Allah'ın azamet ve celâli» dir. O bu fikrinin doğruluğunu da şöyle açıklar: «Çünkü Allah şu âyetinde buna açıklık getirmiştir: «Yerde ve gökde ve bu ikisi arasında olan şey Allah'a âittir.» Bu âyette Allah Teâlâ kendisini azamet, saltanat ve kudret ile vasfetmiştir. Aynı şekilde Arş'ın büyüklüğünü, yani Arş'ın nurdan veya cevherden yaratılmış, mahlûkatın ilmi ve idraki kendisine erişilemeyen bir yer olduğunu bildirmek için Allah Teâlâ böyle zikretmiştir.»

Mâturîdî, «istivâ»nın Arş'a izâfe edilmesinin de iki yönden mütâlaa edilmesi gerektiğini söyler:

1. Allah Teâlâ, Arş'ın varlığını ve meydana getirilmesini söylemekle, yaratmadaki kudret ve saltanatının yüceliğini göstermiştir.

2. Mahlûkatın en büyüğü ve yücesi olan şeyle kendisini yad etmekle, büyüklüğün ve yüceliğin kendisine ait olduğunu göstermesidir. Büyük işlerin eşyanın en büyüğüne izâfe edildiği bilinen bir şeydir. Bu tıpkı, falan için şu ülkenin hükümrânlığı tamam olmuştur ve falan kimse için şu yeri istila etmiştir denildiği gibi. Gerçekten bu yer ona mahsus değildir. Fakat, bu mülk ve hü-

kümranlığa sahip olan kimsenin bundan daha azına sahip olması, kendisine daha layık olduğu bilinen bin gerçektir. Allah'ın, Arş'a istiva etmesi ise: Kudret ve azameti ile Arş'ı istimlak etmesi, orayı da ilmi ile kuşatması demektir. Nitekim Allah Teâlâ'nın: «Bugün size dininizi bütünledim, üzerinize olan nimetimi tamamladım, din olarak size islâmiyeti seçtim» (28) âyeti buna delâlet etmektedir. Dinin bütünlenmesi ve kemâle ermesi, Allah'ın nime-tinin tamamlanması, Mekkelilerin inanmaları ve kâfirlerin de dinlerinden ümitsizliğe düşmeleri sebebiyle meydana gelmiştir. Peygamberlerin Firavunlara ve Mekke halkına gönderilmesinde zikredilen şeyde böyledir. Yani işin büyüklüğünü ve önemini zikretmek içindir. İşte Arş hakkında söylenecek sözde böyledir. Mâturîdî, bu görüşünü şu âyetlerde söylenmek istenenlerle aynı görür: «Her şehir ve kasaba da onların ileri gelen suçlularını -günahkarlarını- hile yapan suçlular kıldık. Oysa yalnız kendilerine hile yaparlar da farkına varmazlar (29). Bir şehri yok etmek istediğimiz zaman, o memleketin varlıklarına itaat etmelerini emir veririz. Ama onlar yoldan çıkarlar. Artık o şehir yok olmayı hakeder» (30) Mâturîdî, yukarıda zikredilen hükümlere başkalarını da katmak mümkündür. Aynı mekanla vasfedilmesinin yasaklanmasında ihtimali vardır Çünkü Arş, mahlûkat yanında mekanların en yücesidir. Akıllar onu kavrayamazlar. Nitekim «bütün mekanlardan yüce ihtiyaçtan münezzehtir» bildirmek için Allah Arş'a işaret etmiştir» diyen Mâturîdî, Allah Teâlâ'nın «üç kişinin gizli bulunduğu yerde dördüncüsü mutlaka O'dur, beş kişinin gizli bulunduğu yerde altıncıları mutlaka O'dur» sözü (31) bu hususa işaret etmektedir.» der. «Fısıltı mekana izâfe edilen bir şey değildir, fertlere izâfe edilen bir şeydir» diyen Mâturîdî, Allah'ın mekanlardan yüce olduğunu ve kendisine hiç bir şeyin gizli kalmadığını ve bundan münezzehtir olduğunu bizzat kendisi şu sözü ile haber verdiğini delil olarak getirir: «Biz insana şah damarından daha yakınız» (32).

Allah'ın insana yakın oluşunu, kendisine bir yer edinerek değil de, Allah'ın yüceliği, kuvveti ve mekanların tümünü ulûhiyeti ile kuşatması ile mümkün olacağını söyleyen Mâturîdî, mekanın Allah'a değil kula, mahlûkâta âit olduğunu söyler. Bu hususu da şu âyeti celileler ile teyid eder: «Gökte de ilâh, yerde de ilâh O'dur. Hakîm olan, her şeyi bilen O'dur» (33). «Göklerde ve yerler, her ikisi arasında ve toprağın altında bulunanlar O'nundur» (34). «Göklerin ve yerin hükümranlığı O'nundur» (35). «O kullarının üstünde yegâne mutasarrıftır, hakîmdir, haberdardır» (36). «O, herşeyi bilir» (37). «O, herşeye kâdirdir» (38).

Mâturidî, yukarıda meallerini sunduğumuz âyetlerle Allah Teâlâ, kendisini, herşeyin mâliki ve hâkimi olduğunu bildirdiğini, kendisini diğer mahlûkattan ayırd ettiğini, kendisine verilen her ismin bilinmesini istediğini ve bu isimlerin bizâtihi kendisinde var olduğunu, herşeyden münezzehtir olup, izzet ve celâl sâhibi olduğunu bildirdiğini söyler.

Mâturidî, «istivâ» kelimesini istilâ, Arş'ı da mülk anlamında kabul ederek, mananın: «Allah bütün mahlûkatını istilâ ekmiştir» olduğunu söyler. Bu manaya Allah'ın: «O, büyük arş'ın sâhibidir» (39) âyetinin delâlet ettiğini söyleyen Mâturidî, «Büyük Arş'ı büyük mülk olarak tefsir eder (40).

İstivâ'nın tamam olma ve yüce olma manalarına gelmesini de Mâturidî şöyle açıklar: «Bu hususta Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: «Ey Muhammed», siz yeri iki günde» yaratana mı inkar ediyor ve O'na eşler koşuyorsunuz? O, âlemlerin Rabbidir», de (41). «Yer yüzüne sâbit dağlar yerleştirdi, onu kutlu kıldı, rızıklarını arayanlar için yeryüzünün bitkilerini normal olarak dört devre içinde yetiştirmesi kanununu koydu, sonra duman hâlinde bulunan göğe yöneldi, ona ve yeryüzüne: «isteyerek veya istemiyerek gelin meydana çıkın» dedi. Onlar da: «Biz isteyerek geldik» dediler. Allah Teâlâ, bunun üzerine iki gün içinde yedi gök var etti. Yerin yaratılışı iki gün, içindekilerin yaratılışı iki gün, göklerin ki de iki gün, böylece altı gün eder. Nitekim başka bir âyette Yüce Allah mücmel olarak: «Rabbiniz o Allah'tır ki gökleri ve yeri altı günde yarattı. Sonra Arş'ı istilâ edip herşeyi hükmü altına aldı» âyetini zikretmektedir diyen Mâturidî, bu âyeti de şöyle tefsir eder: «Yeryüzünde ve göklerdeki mahlûkattan mevcut olanları yarattı, böylece onlarla mülkün tamam olduğu ortaya çıktı, kendisi yüceldi ve yükseldi. Çünkü yaratmasındaki maksat ve amaç, onları sınamak, denemek ve imtihan etmektir. İşte insanlar kendileri için yaratılan bu yüce yerlere ulaştıklarında mülkün ve yücelmenin anlamını idrak etmiş olacaklar, ve âyetin manası da o zaman anlaşılacak olacaktır.» (42).

Âyeti celilede zikredilen yaratmanın özellikle insanın yaratılışı olduğunu söyleyenlerin : «O, Allah, yerde ne varsa, (faydalanıp ibret alınsın diye) hepsini sizin için yarattı» (43) âyeti ile: «Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsini Allah sizin hizmetinize verdi» (44) âyetini delil getirmektedirler. Mâturidî, bu görüşte olanların İbn Abbas'ın şu sözünü de delil getirdiklerini söyler: İbn

Abbas (ö. 68/687), «beşer yedinci gün yaratıldı ve bunula tamam olma ve yücelme hasıl oldu» diyor. Çünkü herşey insan için yaratılmıştır. İnsan ise Allah'ın kuludur. Allah Teâlâ: «Ben insanları da cinleri de bana ibadet etsinler diye yarattım» (45) sözüyle cinleri de insanlara katmıştır. Ama asıl amaç insandır. Çünkü yaratılan herşey insanın emrine verilmiş, onun hizmetine sunulmuş, insanın menfaatlerine yöneltmiştir. Mâturîdî, bu görüşleri zikrettikten sonra kendi kanaatini ve görüşünü de şöyle hulâsa eder:

Gerçekten Allah teâlâ kendisi hakkında: «O'nun benzeri gibisi yoktur» (46) demek sûretiyle, kendi zâtında mahlûkâtına benzemeyi nefyetmiştir. Allah'ın fiilinde ve sıfatında mahlûkâta benzemediğini, benzemekten de münezzeh olduğunu yukarıda açıklamıştık. Öyleyse Allah'ın Arş'ı istilâ etti ifâdesinin Kur'an'da açıklanan âyete uygun olması gerekir. Ayrıca, âyetin manasının bizim zikrettiğimiz şeyden başkasına ihtimali olduğundan, te'vîli şudur diye kesin olarak söylememiz mümkün değildir. Ve yine Allah'a âit olan şeyleri bizce bilinmeyen bir takım şeylere hamletmemiz doğru olmaz» (47).

Mâturîdî'nin üzerinde durduğu müteşâbih âyetlerden biri de el-Fecr Sûresinin 22. âyetidir. Bu âyetin zahirî manası şöyledir: «Rabbin ve sıra sıra dizili melekler geldi». Selef akîdesine mensub olanlar bu âyeti kerîmeyle Allah'ı tenzih ederler ve onun hakikatine zikredildiği şekilde iman ederek Allah'a havale ederler. Halef ekolüne mensub olanlar ise bu âyete çeşitli manalar vermişlerdir. Mâturîdî ise bu âyette zikredilmeye değer çeşitli vecihler olduğunu söylemektedir.

BİRİNCİ VECİH : Mâturîdî, «ve câe Rabbûke» âyetini «ve câe emru Rabbike» yani: «Rabbinizin emirleri-buyruğu- sıra sıra dizilip gelen meleklerle geldi» şeklinde izah etmektedir. Buradaki «vav» bâ yerine kullanmak caizdir diyen İmam Mâturîdî, bu görüşünün doğruluğunu «Mâide» Sûresinin 24. âyetini delil getirerek isbatlar. Bu âyette Hz. Mûsa, kavmine: «Ey milletim, Allah'ın size yazdığı kutsal yere girin, ardınıza dönmeyin yoksa kaybedenler olarak dönersiniz», demişti. Kavmi de orada zorba bir milletin olduğunu ifade ettikten sonra: «Ey Mûsâ, onlar orada oldukça biz asla oraya girmeyeceğiz. Sen ve Rabbin gidin savaşın doğrusu biz burada oturacağız» demişlerdi. Mâturîdî bu âyette geçen «sen ve Rabbin gidin» lafzının manasının «Fezhep ente verabbûke», sen Rabbinle birlikte savaşa gidin anlamında oldu-

ğunu söyler. Mâturîdî, âyet bu manada anlaşıldığı takdirde şüphelerin kalkmış olacağını ve gerçeğin de açığa çıkmış olacağını böylece, âyet üzerinde te'vile gidilmeyeceğini, hem de meleklerin bir yerden diğer bir yere gitmeye daha müsait olduklarını söyler. Bakara Sûresinde: «Onlar, bulut gölgeleri içinde, Allah'ın gelmesini ve meleklerin tepelerine inip işin bitmesini mi bekliyorlar? Bütün işler Allah'a dönecektir» denmektedir. Mâturîdî, «Allah'ın bulut gölgeleri içinde gelmesi» lafzının: Allah'ın azabının bulut gölgeleri içinde geleceği» anlamına geldiğini söylemektedir. Bu görüşünü tekid için de Furkan Sûresinin 25. âyetini delil getirir. Bu âyette Allah Teâlâ: «O gün, gök beyaz bulutlar ile birlikte parçalanacak ve melekler bölük bölük indirilecektir» demektedir. Bu âyeti kerimede «el-Ğamâm» kelimesi «bâ» harfi ile birlikte kullanılmıştır. Ve yukarıda ifade ettiğimiz manaların doğruluğunu bu âyet isbat etmiştir» diyen Mâturîdî, böyle bir yaklaşımın şüpheleri gidereceğini ve problemleri halledeceğini söyler.

İmam Mâturîdî, «Rabbin geldi» âyeti ile, «Allah'ın gelmesi» anlamındaki âyetleri, «Allah'ın emri» manasında anlamının daha doğru olacağını, bunun için de Nahl sûresi âyet 33 de gelme kelimesinin emir lafzı ile birlikte geldiğine dikkati çeker:

«Onlar kendilerine yalnız meleklerin veya Rabbinin buyruğunun gelmesini mi bekliyorlar». Mâturîdî, «ve câe Rabbüke» Rabbin geldi âyetini: «Rabbinin va'di ve va'di geldi» şeklinde anlamak gerekir. Çünkü Allah'a gelme izâfa edilemez» demektedir (48). Çünkü der Mâturîdî: «bu âyette, her nekadar Allah'ın vasfı olmasa da gelme O'na nisbet edilmiştir. Halbuki fiillerin belirtilerini Allah'a nisbet etmek doğru değildir. Allah böyle bir vasıfla vasıflanmamıştır. Meselâ «Enbiyâ» sûresinde (49) Allah Teâlâ-Meryem'e rûhumuzdan üfledik demiştir. Burada Allah'a üfleme izâfe edilmiştir. Halbuki Allah'ın böyle bir sıfatı yoktur. Yine Mâide sûresinde Allah: «Orada onlara cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe dişle ve yaralara karşılık ödeşme yazdık» demiştir. Burada da Allah'a kâtiblik izafe edilmiştir. Ama böyle bir sıfatla vasıflanmamıştır (50).

Mâturîdî, bunların mecâzî manalar olduğunu, insanlar arasında da buna benzer sözlerin söylendiğine dikkat çeker ve şöyle der: «Yağmura Allah'ın rahmeti denir. Bunun manası «yağmur Allah'ın rahmetinin eseridir» demektir. Yoksa yağmur Allah'ın sıfatı değildir. Aynı şekilde namaz Allah'ın emridir, zekat Allah'ın

omridir denir. Bundan maksat, namaz Allah'ın emriyle kılınır, zekat Allah'ın emriyle verilir demektir. Namaz ve zekat Allah'ın sıfatı değildir.

İKİNCİ VECİH : Mâturîdî «ve câe Rabbüke» «Rabbin geldi» âyetinde varid olan ikinci vecihi de şöyle anlatır: «Rabbin geldi» demek bir hikmete binâen bu âlemin içinde yaratıldığı vakit geldi demektir. Çünkü der Mâturîdî, eğer sorgu ve hesap günü için öldükten sonra dirilme olmasaydı bu âlemin yaratılmasının bir hikmeti olmazdı. Nitekim Yüce Allah «Mü'minûn» sûresinde (51) «Sizi boşuna yarattığımızı ve bize döndürülmiyeceğinizi mi sandınız» der. Bu âyet, Allah'ın insanları öldükten sonra tekrar dirilteceğini, yaşamın sebebinin dirilmeyle ilgisi olduğunu ifade etmektedir. Bu gerçeği Allah «Ğâfir» sûresinin 16. âyetinde şöyle ifade eder: «O gün insanlar kabirlerinden meydana çıkarlar. Onların hiç bir şeyi Alah'a gizli kalmaz». Bugün hükümdarlık kimindir?» denir, hepsi: «Gücü herşeye yeten tek Allah'ındır» derler.

Mâturîdî, Mülk, bu olaydan önce de Allah'ındı. Fakat mülkün kendisine ait olduğunu o anda herkese gösteriyor du der. Allah Teâlâ: «İnsanların hepsi gizlendikleri yerden Allah'ın huzuruna çıkacaklar» (52) demektedir. Halbuki der Mâturîdî, hiçbir şey Allah'a gizli değildir. Bunun anlamının ise yaratıkların açığa çıkma zamanları geldiğinde demektir. Bu bakımdan Allah'a izafe edilen şeylerde aslanan, O'nun şanına uygun olan sıfatlarla tavsif etmeyi, zâhiri manası anlaşılmayan hususlarda gizli manalara baş vurmak O'na layık sıfatları söylemenin daha doğru olacağını söyler. Allah'a hiçbir şeyin kapalı ve gizli olmadığını söyleyen Mâturîdî bu görüşüne delil olarak da Mücâdele sûresinin 7. âyetini getirir: «Göklerde olanları da, yerde olanları da Allah'ın bildiğini bilmezmissin?» Üç kişinin gizli bulunduğu yerde, dördüncü mutlaka O'dur, beş kişinin bulunduğu yerde altıncıları mutlaka O'dur, bunlardan az veya çok, ne olursa olsunlar, nerede bulunurlarsa bulunsunlar, mutlaka Allah onlarla beraberdir...

Bu âyette Allah'ın orada isbâtı vücut ettiği manası anlaşmaz, diyen Mâturîdî: «Bunun manasının, kul ne yaparsa Allah onu çepeçevre kuşatmıştır ve kulun yaptığından da haberdardır» demektir, yoksa Allah onların yanında hazır bulundu anlamında değildir. Nitekim Haşir Sûresinde (53) Allah Teâlâ, kitab ehlinde, inkarcı olanların yurtlarından çıkmıyacaklarını, kalelerinin kendilerini Allah'dan koruyacağını sananların bu düşüncelerini ha-

ber verdikten sonra, onların âkibetlerini şöyle anlatıyor: «Allah onlara beklemedikleri yerden geldi, kalblerine korku salıverdi, evlerini kendi elleriyle ve mü'minlrin elleriyle yıkıyorlardı, ey akıl sahipleri ders alın.

Mâturîdî, bu âyette zikredilen «Allah onlara beklenmedik yerden geldi» lafzının Allah'ın bir yerden diğer bir yere intikali anlaşılmalıdır, demekte ve bu anlayışın Allah için caiz olmadığını, bunun anlamının ise «Allah'ın azabı onlara beklenmedik yerden, sevdiği kullara da yardımını aynı şekilde geldi demektir. Mâturîdî, aynı durumun Nahl Sûresinin 25. âyetinde de mevcut olduğunu söylemektedir. Bu âyette Yüce Allah: «Tıpta müşrikler gibi daha öncekilerde Peygamberleri aleyhine bir takım fasid planlar kurmuşlar. Bunun üzerine Allah onların binalarının temellerinden geldi, tavanları başlarına yıkıldı. Azab onlara farketmedikleri yerden geldi» demektedir.

Allah'ın gelmesini mahlukata izafe edilen bir gelme gibi anlamamalıdır diyen Mâturîdî, Kur'an'da buna benzer örneklerin çok olduğunu söyleyerek birkaç misal daha verir: «Muhammed sûresinde (54) Allah şöyle buyuruyor: «Eğer siz Allah'a yardım ederseniz, O da size yardım eder.» Mâturîdî'ye göre bu âyetin manası: «Eğer siz Allah'ı dinine yardım ederseniz, O da size yardım eder» şeklindedir. Yoksa Allahın bir zafiyeti yoktur ki takviyeye muhtaç olsun. Alu İmran Sûresinde «Allah sizi kendi nefisinden sakındırır» demektedir. Mâturîdî, bu âyette zikredilen nefis kelimesinden, bilinen nefsin kastedilmediğini, Allah'a böyle bir sıfatın izafe edilemeyeceğini söyledikten sonra, âyetin manasının: «Allah size azabından sakınmanızı, korkmanızı emreder, şeklinde anlamının daha doğru olacağını söyler (55).

Kur'an'da yukarıdaki örneklere benzer pekçok âyetler olduğunu söyleyen Mâturîdî, şunları söylemektedir: Buraya kadar ki yaptığımız açıklamalardan anlaşılın şudur ki, Kur'an-ı Kerim'de müteşâbih âyetlerde Allah'a izafe edilen şeyler, bizim anlattığımız manada anlaşılmalıdır ya da âyetin zamirinde doğru olan şey ne ise o araştırılmalıdır. Yoksa Allah'ın gelmesini tek manaya-zahirî manaya - hamletmek doğru değildir. Gelme ile tek mananın anlaşılmadığına şu hususlar delalet etmektedir. Gelmenin arazlara izafe edildiği zamanki durumu başka cisimlere izafe edildiği zamanki durum başkadır. Eğer gelme arazlara izafe edilirse ortaya çıkma manası anlaşılır. Nitekim Allah Teâlâ izâcâe nasrul-

lah demektir. Yani: «Allah'ın yardımı geldiğinde demektir. Bunun anlamı Allah'ın yardımı ortaya çıktığında demektir. Yoksa, Allah yardımını bir yere naklettiğini kasetmemiştir. Eğer yardımı bir cisme izafe edersek o zaman yardımın bir yerden diğer bir yere nakledildiği anlamına gelir ki bu mana doğru değildir. Allah Teâlâ: «Hak geldi bâtil ortadan kalktı (56) demiştir. Bunun manası Hak ortaya çıktı, bâtil yıkıldı, demektir. Yoksa Hak bir yerde değil ki başka bir yere taşınısın. Bu da gösteriyor ki gelme bir şeye izafe edildiğinde, o şey ile bağlantı kurarak, uygun olan manayı vermeli, her zaman «gelme» anlamını bütün âyetlerde aynı anlamda kullanmamalıdır» diyen Mâturidî, bu görüşünün doğruluğunu isbat için de Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu hadis ile isbat eder: Nebi (s.a.v.) Allahdan manasını naklederek buyurdu: «Kim bana bir karış yaklaşırsa ben de ona bir arşın yaklaşırım. Kim bana bir arşın yaklaşırsa ben de ona bir kulaç yaklaşırım. Kim bana yürüyerek yaklaşırsa ben de ona koşarak yaklaşırım». Mâturidî, buradaki yaklaşımdan mahiûkata izafe edilen bir yaklaşma anlaşılmalıdır. Burada kastedilen mana: «Kim bana tâatla, ibadetle, kulluk görevini yerine getirerek yaklaşırsa ben de ona, başarıya ulaşmasında, yardımcı, ihsanda ve in'amda yaklaşırım» demektir, der (57).

Mâturidî, Hz. Mûsânın Rabbi ile arasında geçen şu konuşmayı da kendi görüşlerinin doğruluğuna delil olarak getirmektedir: «Hi. Mûsâ Rabbine karşı şöyle düa etti: «Ya Rabbi, sen bana yakınmısın, sana fısıltı ile konuşayım. Ya da benden uzakmısın, sana sesleneyim, çağırayım.»

Mâturidî diyorki, burada Hz. Mûsâ Allah'a bir yer ittihaz etmemiştir. Bununla Hz. Mûsâ şunu söylemek istemiştir: «Ya Rabbi, sen benden râzı mısın sana yavaş sesle konuşayım. Ya da bana kızgınsan göz yaşlarımı ağlayıp sızlamakla ilan edeyim.»

Mâturidî, Gelme işini Allah'a izafe ederken, burada durulup, tahkik edilmesi gerektiğini söyler ve derki: «Bir hükmü bir şeye hamlederken hemen bu böyledir diye kesin hükme varılmadan üzerinde düşünülmesi ve araştırılması gerekir.» Mâturidî (ve câe Rabbüke) âyeti ile ilgili son sözünü de şöyle özetler: «Yukarıdaki açıklamalarımızdan şu sonuca varabiliriz: «Allah'a izâfe edilen gelme fiillerinde tek vecih, tek mana, kastedilmemektedir. Çünkü gelme işi varlığı başka bir şeye bağlı olan arazlara izafe edilirse o takdirde cisimlere ve şahıslara izafe edilenlerle Allah ay-

nı şekilde murad edilmiş olur. Allah Teâlâ daha iyi bilir ama, Allah'ın gelmesinden anlaşılan mana, cisimlerin gelmesinden murad edilen mana ile aynı değildir. Allah arazların gelmesinden murad edilen şeyle vasıflanamaz. İşte bu nedenle bu âyetin te'vilinde Allah'ı hiçbir şeye nisbet etmeden, inzal olduğu şekliyle itikat etmek ve Hakka teslim olmaktır.» (58).

SONUÇ : Mâturîdî, dinin bilinmesi için, daha doğrusu Kur'an'ın manasının anlaşılabilmesi için iki esas kabul etmiştir. Biri nakil diğeri de akıldır. Ona göre Kur'an'ın tümü açık ve seçik olarak nâzil olsaydı, düşünmeye ve tefekküre gerek kalmazdı. Allah insanı, doğruyu ve hakikatı bulması için akli yaratmıştır. Dini bilginin kaynağı olan Kur'an'ı anlamak için de akli gereği gibi kullanmak gerekir diyen Mâturîdî, Müteşâbih âyetleri anlamayı da bu çerçeve de mütâlâ eder. Ancak, Müteşâbih âyetleri te'vil edeceğim diye de, dinde ayrılığa düşürecek, müslümanların birlik ve beraberliğini bozacak, kendi mezhep ve görüşünü üstün tutacak şekilde bir davranış içerisine girmenin de yanlış olduğunu beyan etmiştir. Mâturîdî'ye göre, akıl sınırlı bir yaratıktır, sınırını aşamaz. Ona göre akıl hâdistir, sonradan yaratılmıştır. Herşeyi ve bilhassa bazı müteşâbih âyetlerin hakikatını ve hikmetlerini tam manasıyla anlayamaz.

D İ P N O T L A R

1. es-süyûti, el-itkan, 11, 2-3 Beyrut 1973.
2. Aynı yer.
3. B. Topaloğlu, Kelam ilmi, 113.
4. Aynı eser, 114.
5. Mennâu'l-Kattân, mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an, 217, ibn Kesir Tefsîru'l-Kur'ânîl-Azîm, 11, 8, Kahraman yayınları İst.
6. El-Buhârî, Kitâbut-Tefsir, V. 165, İst. 1979.
7. A.g.y.
9. ez-Zerkânî, Menâhilü'l-İrfan fi Ulûmi'l-Kur'an, 11, 183 Prof. Dr. İsm. Cerrahoğlu, Tefsir Usûlü, 129.
10. Nahl Sûresi 44.
11. Maide Sûresi 3.
12. Yusuf Sûresi, 2.
13. İbn Kesir, Tefsîrul Kur'ani'l Azîm, 11, 8.
14. A.g.y.
15. İbn Kesir a.g.e., II, 8.
16. Aynı yer.
17. İbnu Hanbel, Müsned, 1, 226, 269. İbnü Mâce Mukaddime, 11, Mısır, 1372.
18. el-İtkan, 11, 187-188.
19. et-Tefsiruve'l-müfessirûn, 1, 20, Mısır, 1381/1961.
20. Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an, 217.

21. İbn Kesîr, a.g.e., II, 8. Arthur Jeferyy, Materials for the history of the text of the Quran, 32, Leiden 1937.
22. Te'vilât, vrk., 60 a, 75a.
23. Dr. A. V. Ecer, Türk Din Bilgini Mâturîdî, 27, Ank. 1978.
24. Kelâm İlmi, 125.
25. Te'vilât, vrk., 75a.
26. A.g. vrk., 75a, Hanifi Özcan, Mâturîdî'de Bilgi Problemi, 97. Ank. 1985, yayınlanmamış doktora tezi.
27. A.g.y.
28. el-Mâide, 3.
29. el-En'âm, 133.
30. el-İsrâ, 16.
31. el-Mücâdele, 7.
32. Kâf, 16.
33. ez-Zuhruf, 84.
35. el-Furkân, 2.
36. el-En'âm, 18.
37. el-En'âm, 101.
38. Hûd, 4.
39. et-Tevbe, 129.
40. Kitâbü't-Tevhîd, 73, İst. 1979.
41. Fussilet, 12b.
42. Te'vilatü'l-Kur'an, vrk. 349b-350a.
43. el-Câsiye, 13.
44. el-Câsiye, 13.
45. ez-Zâriyât, 56.
46. eş-Sûrâ, 11.
47. Kitâbü't-Tevhîd, 74.
48. Te'vilât, vrk., 658b.
49. Âyet, 91.
50. Te'vilât, vrk., 658b.
51. Âyet, 115.
52. İbrahim, 21.
53. Âyet, 2.
54. Âyet, 7.
55. Te'vilât, vrk, 481b.
56. İsrâ, 81.
57. Te'vilât, vrk., 481b.
58. Te'vilât, vrk. 61b.